

Луценко О. І., к.філол.н., доцент (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

«СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ» ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА У ВНЗ

Анотація. У статті висвітлено основні аспекти науково-методологічної бази курсу «Стилістичний аналіз тексту». Запропоновано методичні рекомендації до заняття «Ідіостилістичний аналіз художнього тексту». З'ясовано особливості лінгвостилістичного аналізу функціональних можливостей художнього слова.

Ключові слова: стилістичний аналіз тексту, ідіостилістика, мовна картина світу, тропи.

Аннотация. В статье освещены основные аспекты научно-методологической базы курса «Стилистический анализ текста». Предложены методические рекомендации к занятию «Идиостилистический анализ художественного текста». Выяснено особенности лингвостилистического анализа функциональных возможностей художественной речи.

Ключевые слова: стилистический анализ текста, идиостилистика, языковая картина мира, тропы.

Annotation. In this article main aspects of scientific and methodological base of the course "Stylistic analysis of the text" are considered. Methodical recommendations for lesson "Idiostylistic analysis of literary text" are proposed. Features of linguostylistic analysis of functional capabilities of art literature are researched.

Keywords: stylistic analysis of text, Idiostylistics, the language picture of the world, tropes.

Питання якості мовної освіти в аспекті державних мовно-політичних та європейсько-інтеграційних процесів прямо залежить від змісту й мети пріоритетних і перспективних принципів лінгводидактики та прикладної лінгвістики. Сучасне осмислення проблеми формування та реалізації фахової культури гуманітаріїв у вищих навчальних закладах зумовлює поглиблення теоретичного та підвищення методичного рівнів навчання. У зв'язку з цим актуалізується роль лінгвістичних спецкурсів, важливим завданням яких є формування філологічної компетентності, зокрема текстової, як базового складника професійної підготовки студентів філологічних спеціальностей вузів на рівні сучасних вимог.

Серед таких предметів – «Стилістичний аналіз тексту», що належить до циклу професійно-орієнтованих дисциплін, що вивчається студентами упродовж одного або двох семестрів залежно від напряму підготовки. Спецкурс має на меті розкрити механізм кореляції гетерогенних рівнів мови (фонетико-орфоепічного, графічного, лексико-фразеологічного, морфемно-словотвірного, морфолого-синтаксичного) у текстовій архітектоніці, продемонструвати новітні підходи, сучасні технології й інструментарій структурної організації тексту, спираючись на сучасну теоретичну базу лінгвістики тексту, збагачену ідеями теорії мовленнєвої діяльності, семіотики, когнітивної лінгвістики, герменевтики та ін. [1, с. 310].

Загальнотеоретичні проблеми лінгвістичного аналізу тексту висвітлюються у працях відомих дослідників ХХ ст.: Л. А. Булаховського, В. М. Русанівського, М. М. Пилинського, В. С. Ващенко, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонка, Н. Ф. Непійводи, Л. І. Шевченко, І. М. Кочан, А. К. Мойсієнка та ін. На сучасному етапі розвитку мовознавчої науки вчені вивчають текст у багатьох аспектах: власне лінгвістичному (Н. С. Валгіна, Ф. С. Балевиц, Л. І. Мацько та ін.), психолінгвістичному (І. О. Зимня, Л. О. Калмикова, О. А. Коломійцева, О. В. Кудоярова, О. М. Холод та ін.), лінгводидактичному (О. М. Козарцева, Л. М. Лосєва, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилук та ін.).

Мета пропонованої статті – висвітлити особливості формування текстової компетенції студентів на прикладі теми «Ідіостилістичний аналіз художнього тексту».

Стилістичний аналіз тексту як філологічна дисципліна має на меті ознайомити студентів з основними поняттями, принципами, аспектами, правилами та порядком лінгвістичного аналізу художнього і нехудожнього текстів. Лінгвостилістичний аналіз творів художньої літератури передбачає інтерпретацію їх як авторської вербалізованої свідомості, де текстові репрезентації змодельовано відповідно до світогляду та мовної картини світу. Такий аналіз дозволяє встановити художню і смислову значущість окремих елементів мовної структури, визначити функціональну роль актуалізованих у контексті одиниць. Мова в такому розумінні є закономірністю поєднань художніх елементів; звичні поняття перетворюються в художні образи за допомогою трансформованих значень слів, які, за В. Виноградовим, є сукупністю форм і значень, що виявляються в контекстах, реченнях, фразах.

Лінгвістичні методи вивчення авторського стилю зосереджуються на закономірностях використання словесних одиниць, моделюванні особливостей художньо-образного мовомислення, функціонуванні слова в специфічних синтаксичних конструкціях і текстових репрезентаціях. Із

цього погляду системний підхід до аналізу мови твору враховує об'єктивну мотивацію ресурсів індивідуального стилю письменника, цілісність наукового пізнання тексту, вплив на авторське слово традиційних естетичних норм, вироблених художньою практикою народу.

Бинарна диспозиція мислення і мови – самостійних, але в той же час онтологічно взаємопов'язаних феноменів – зумовлює розрізнення в лінгвістичному аналізі двох картин світу – концептуальної і мовної. Мовний образ світу, основним елементом якого є слово, твориться в процесі номінації та інтерпретації знань, що створюють концептуальну картину світу.

Мовна картина світу – складне і багатовимірне явище, оскільки охоплює не лише мовну систему та її одиниці, а й особливості їх використання, зумовлені світоглядом, системою мовно-естетичних цінностей, що є властивими одному народу або представникам різних культур. Закономірним у такому контексті є виокремлення специфічних ідіостилістичних, націоментальних та універсальних концептів, що вербалізовано виявляються передусім у номінаціях, їх образних трансформаціях, лексико-семантичних парадигмах, у специфічній конотації семантичної структури слова, в характері символізації образних засобів мови, що пов'язані з особливостями місцезовитку і мисленнєвої діяльності народу, інтелектуального пізнання світу художником слова.

Найрепрезентативнішим виявом цих особливостей є мовні картини світу письменників, де персоніфікуються, інтегруються і варіюються мовно-виражальні засоби пізнання. Індивідуально-авторське поетичне світосприймання та світовідтворення визначає художньо-образну конкретизацію дійсності, естетичну функцію мови, що реалізується внаслідок використання специфікації мовних засобів, особливого типу функціонально-семантичних структур та ідіостилістичних прийомів.

Основою вираження образного змісту у мовній картині світу письменників служить духовно-естетична спадщина народу, інтерпретація якої зазнає психологічного аналізу, філософського розгортання думки, інтелектуального начала, використання міфологічних архетипів та умовно-символічних відтворень у мовних відповідниках. Ідіостилістичний пошук авторів реалізує значний потенціал ресурсів української мови, де образність художнього слова виявляє перспективу мовноестетичних засобів.

Існування слова – потенційно багатозначної одиниці – зумовлено в такій постановці питання соціальною, комунікативною та естетичною функцією мови, а також суспільно-художньою практикою творців слова. Сучасність, історія та культура народу, передані в художньому досвіді, є чинниками індивідуального осягнення дійсності і впливають на

мовотворчість письменника. Художня мотиваційна тенденція виявляється в особливостях добору, використання, комбінування, концентрації та способах організації ідіостилістики тексту. В індивідуальному, незвичному поєднанні слова набувають додаткових значень, невластивих мові поза текстом, і в такий спосіб визначають тенденції розвитку художнього слова.

Особливе бачення світу передають передусім такі засоби образного мислення, як тропи, які, на наше переконання, виконують найважливішу роль у моделюванні стилістичної системи творів словесного мистецтва і визначають специфіку ідіостилістичної картини світу митця. Тропеїчні засоби, як виразно специфічні, стилістично марковані, функціонально-структурні доміанти мовної свідомості, пройняті духом часу й закорінені в глибинах національної символіки. В основі семантичних процесів творення художніх форм мови лежить асоціативне мислення, що моделює і зумовлює кореляцію значення слова й естетико-понятійних уявлень.

Функціонально-стилістичні властивості тропів пов'язані з певними типами актуалізації семантичного потенціалу мови, кожен із яких характерний лише для одного різновиду тропа і складає його значеннєву модель. Формально троп у художньому тексті не відрізняється від слова чи словосполучення, але це не механістично відтворена словникова одиниця, вжита у переносному значенні. У художньому творі такі мовні звороти набувають додаткового змістового навантаження і зміст їх може бути повністю розкритий тільки на основі епістемологічних підходів, що аналізують зв'язок мови і мислення.

Образний зміст авторських мовних виразів закладений у внутрішній формі компонентів, що змінюється під впливом незвичних асоціацій, функціональної природи тексту, шляхів та мотивів прямих і вторинних називань. Естетичне значення мовних зворотів засноване на гнучкості, рухливості семантичної структури слова і зумовлене лінгвістичною роллю асоціативно-сміслових зв'язків у художньому тексті. Реалізація стилістичної функції тропів виявляється у збагаченні та зміні семантичного потенціалу мови шляхом актуалізації додаткових значень їх компонентів. Поява індивідуальних значень мовних виразів спричинена творчою потребою виділити, підкреслити певну ознаку, важливу для вираження авторського світогляду.

Мотивованість художньо-образних структур на основі лексичних трансформацій може бути з'ясована в конкретному контексті, тому лише в ньому стилістичні одиниці набувають нових значень. Виявляючи потенційні можливості, текстові елементи вступають у семантико-формальні зв'язки, корелюють з іншими виражальними засобами. Осмислення взаємозумовленості цих зв'язків спричиняє появу нових,

практично невичерпних зіставлень, співвідношень, протиставлень, асоціацій, впливає на мовне означення й витворення художньої концепції світу. Завдяки тропам, що репрезентують взаємодію мовних знаків, логіко-семантичного позначення, експресивної насиченості та предметної образності, художній текст концентрує в обмеженому просторі слова такий обсяг інформації, що значно перевищує можливості мовного знака поза текстом.

Тропи як найменші смислові єдності художньої мови виражають світосприймання автора, його буття, природу художньої свідомості і беруть участь у побудові структурної цілісності художнього твору. Аналіз цих елементів мовотворчості дає можливість всебічного розгляду мовної особистості митця, розуміння його художньо-естетичної системи та одночасно концепції світобачення покоління.

Сутність тропів і їх лінгвостилістичні функції у художніх творах дозволяють твердити про загальні закони художнього пізнання та мовно-естетичного відображення навколишньої реальності.

Аналіз мовної картини світу письменника, пов'язаний зі специфікою побудови і функціонування тропів, характеризується зверненням до природних для певного мовного середовища типів асоціювання на рівні національно-культурної свідомості. Генетично в основі функціонування тропів лежить принцип творення нового поняття, зумовлений виникненням сукупності асоціацій, на яких ґрунтується побудова аналогії між елементами реальної дійсності та абстрактними поняттями й уявленнями внутрішнього світу. *Метафора* з цього погляду реалізує найбільшу продуктивність формування вторинних номінацій у процесі моделювання мовної картини світу, яка, у свою чергу, зумовлює специфічний погляд на світ та метафоричне позначення ідіостилістичних особливостей вербалізації світу. Завдяки взаємодії мислення і мови як засобу мисленнєвих виявів та зображуваної дійсності утворюється вербально-асоціативний потенціал метафори – зв'язок значення цього тропу з реальним змістовим наповненням.

У процесі дослідження функціональної сутності метафори проблемним є осмислення її значеннєвої структури, що і мотивує дослідницьке завдання “вирізнити, описати і визначити той елемент, який безпосередньо бере участь у перетворенні змістової структури слова під час метафоризації, здійснює семантичну трансформацію і зв'язує значення з вихідним” [2, с. 44].

Важливо, що найчастіше інтерпретуються метафоризовані частиномовні комплекси: іменники та дієслова певних тематичних груп. Переносне вживання дієслів в аналізованій лінгвістичній методології стосується насамперед “взаємодії між певними тематичними групами: 1) назвами дій,

властивостей істот, фізіологічного прояву живого організму; 2) назвами просторових і часових категорій; 3) назвами категорій фізичного, психічного, духовного” [3, с. 17]. Такий підхід дозволяє систематизувати і структурувати типи асоціативно-мотивованої семантики, що поглиблює знання про значеннєву відповідність об’єктного і вербалізованого світу, семантичну динаміку слова і мови в цілому.

Метафора функціонує на всіх рівнях пізнавально-мовленнєвої діяльності людини, структуруючи дійсність і створюючи її мовну картину. Це відбувається завдяки функціональним можливостям метафори давати індивідуальні назви, апелювати до уяви, інтуїції адресата, визначати спосіб мислення про світ та його фундаментальні частини і створювати уявлення про певний об’єкт або категорію об’єктів. Мовна специфіка такого вираження і дозволяє говорити про метафору як специфікаційну характеристику мовної картини світу.

Одним із засобів авторського пізнання світу є *порівняння*, що відображає навколишні реалії шляхом виявлення зовнішніх та внутрішніх зв’язків і ґрунтується на зіставленні понять, паралелізмі уявлень, асоціативних зв’язках.

В основі семантичних процесів творення зворотів мови лежить асоціативне мислення, що моделює і зумовлює кореляцію значення слова і понятійних уявлень про життєвий досвід. Основна функція будь-якого тропу полягає в утворенні нового образного поняття, що викликає певні асоціації шляхом узагальнення, добору найхарактернішого, найістотнішого у процесі сприйняття й осмислення навколишньої дійсності. Суть такої семантико-стилістичної асиміляції полягає в перенесенні ознак одного слова-поняття на інше, що потрапляє в один загальний контекст.

За твердженням М. Ласло-Куцюк [4, с. 28], саме порівняння виникає як слово-поняття, тобто за допомогою пізнання невідомого через відоме, через зближення двох явищ на основі спільного знаменника, якоїсь спільної риси. Важливо, що порівняння вважається універсальним мовно-художнім засобом, який ґрунтується на зіставленні понять, паралелізмі уявлень, асоціативних зв’язках і є одним із основних стилістичних прийомів [5, с. 78].

На думку Л. В. Голоюх, порівняння – один із засобів пізнання світу, що полягає у виявленні зовнішніх і внутрішніх зв’язків між предметами і явищами, це багатоаспектний феномен, який є об’єктом вивчення кількох наук, насамперед логіки, літературознавства та лінгвістики, а в останній – об’єктом граматики, лексикології, фразеології, стилістики [6, с. 1]. Наявність порівняння як об’єкта спостереження в гуманітарному знанні можна продовжити: сучасний антропологічний вектор науки продукує численні методи у філософії, психології, методиці та інших галузях

знання, де мовні факти дозволяють зробити переконливі висновки щодо предметності інших наук.

Найбільш послідовно природу порівнянь у контексті граматичної теорії висвітлив, на нашу думку, І. К. Кучеренко в роботі “Порівняльні конструкції мови в світлі граматики”, де увагу зосереджено на логіко-граматичній специфіці порівнянь як одного з елементів у системі структурних і значеннєвих засобів мови. Автор твердить, що термін “порівняння” означає “акт думки, спрямований на встановлення тотожності, схожості і відмінності”, а також під цим терміном розуміють мовну конструкцію, що реалізує цей пізнавальний акт [7, с. 5-6].

Отже, в сучасній науці домінантною є думка, що в основі мовного порівняння лежить модель логічного порівняння, яка віддзеркалює спосіб пізнання і функціонує як найважливіший засіб формування образних уявлень. У мовному порівнянні лінгвістами прийнято виділяти такі компоненти: *суб’єкт* порівняння – предмет чи явище, ознаки якого ми пізнаємо, розкриваємо за допомогою іншого, а отже його можна назвати пізнаваним; *об’єкт* порівняння – предмет чи явище, що має яскраво виражені і відомі нам ознаки, які для нього є характерними в певних умовах або взагалі, і внаслідок цього спостерігаємо його використання для характеристики пізнаваного [8, с. 5-6].

У зіставленні суб’єкта порівняння з відомим своїми яскраво вираженими ознаками об’єктом ознаки відомого переносяться на пізнаваний і стають характерними для нього, що є універсальною моделлю зіставлень і протиставлень. У ширших, складніших за своєю будовою порівняннях є також *основа* семантичного потенціалу порівняльного звороту, тобто ознаки зіставляюваних (порівнюваних) предметів чи явищ, що утворюються на асоціативному рівні. Таким чином, семантична структура порівняльного звороту в художньому тексті відображає лінгвістичне моделювання семантики її складових частин – суб’єкта, об’єкта й основи порівняння.

Порівняння, як певні граматичні одиниці (від структурно простих типів аж до найскладніших), існують, отже, у формі чітких мовних моделей, що використовуються з різними варіаціями у всіх сферах вияву мови. Складнішим у такому випадку є питання якісної функціональної стратифікації порівнянь, аналізу їх образної місткості, змістового та емоційного потенціалу, а також доцільності використання з проекцією на мовну картину світу авторів. У поетичній мові естетичне значення та художня ідея розкриваються через образ, його мовну субстанцію. Різні для кожного виду словесного мистецтва щодо форми художні образи не є мовно однорідними і в межах окремо взятого твору. Відрізняючись в

основному мовно-структурними особливостями, вони водночас становлять певну систему мовних засобів образного світосприймання.

Отже, категорія порівняння та її вербалізована репрезентація в авторському стилі постає результатом лінгвалізації пізнаних і творчо інтерпретованих властивостей об'єктивної дійсності, що становлять мовну картину світу.

Мова художнього тексту – особлива знакова семантично-неоднорідна система, що відтворює особливі відношення між трьома основними величинами – світом дійсності, світом понять та світом значень. Заглиблення в мовно-естетичну природу тексту передбачає розкриття його смислової і світоглядної системності та механізмів авторського моделювання світу. Так, завдяки тропам, що представляють взаємодію мовного знака, логіко-семантичного позначення, експресивної насиченості, предметної образності, художній текст концентрує в обмеженому просторі функціональної словесної системи такий обсяг інформації, що значно перевищує можливості мовного вираження.

Таким чином, з проведеного аналізу можна зробити висновок, що з-поміж дисциплін, за допомогою яких формується фах філолога, стилістичному аналізу тексту належить особливе місце, оскільки він має практичну спрямованість і формує мовленнєво-аналітичні здібності студентів. Тому, навчальна дисципліна «Стилістичний аналіз тексту» повинна відігравати ключову роль при підготовці спеціалістів у ВНЗ.

1. Єщенко Т. Вивчення лінгвістичного аналізу тексту у вищій школі за кредитно-модульною системою навчання / Єщенко Т. // Лінгвістичні студії: збірник наукових праць. – 2009. – № 19. – С. 310-314. 2. Скляревская Г. Н. Метафора в системе языка / Г. Н. Скляревская. – СПб.: Фолио-пресс, 1993. – 253 с. 3. Шамота А. Н. Переносное значение слова (на материале языка художественной литературы): автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.667 / А. Н. Шамота. – К., 1971. – 20 с. 4. Ласло-Куцюк, Магдаліна. Засади поетики / Ласло-Куцюк, Магдаліна. – Бухарест: Критеріон, 1983. – 395 с. 5. Павленко Є. І. Порівняння як граматична і стилістична категорія / Є. І. Павленко // Мовознавство. – 1970. – № 1 – С. 78-85. 6. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози): автореф. дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.01 / Л. В. Голоюх. – К., 1996. – 20 с. 7. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / Кучеренко І. К. – К.: Вид-во КДУ, 1959. – 106 с. 8. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / Кучеренко І. К. – К.: Вид-во КДУ, 1959. – 106 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Хом'як І. М.